

П. САБЛУК,
академік Української академії аграрних наук,
директор Інституту аграрної економіки УААН

АГРАРНА СКЛАДОВА В ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМАХ УКРАЇНИ

Аграрна складова в економічних реформах України, як на початку 90-х років, так і сьогодні, залишається однією з актуальних проблем не лише аграрної, а й загалом економічної науки. Пояснюється це великим народногосподарським значенням аграрно-промислового комплексу (АПК), де виробляється життєво необхідна для суспільства продукція і сконцентрований величезний економічний потенціал. Особливості і специфіка цієї галузі загальновідомі. Головні з них — у сезонності виробництва, що зумовлює невідповідність робочого періоду виробничому. Життя культивованих рослин і тварин залежить не лише від діяльності людини, а й від природнокліматичних і погодних умов. Продукція, до того ж, має обмежені строки зберігання і використання.

Унікальність АПК у тому, що тут поєднується виготовлення засобів виробництва, випуск продукції сільського господарства, її переробка та реалізація продуктів, виготовлених з неї. Ще 10—15 років тому за масштабами виробництва його частка у валовому внутрішньому продукті країни становила 25 %. За цим показником аграрна складова значно перевищувала паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний та хімічно-лісовий комплекси. В АПК вироблялося 95 % продовольчих ресурсів. За рахунок галузі формувалося понад 2/3 всього фонду товарів народного споживання. У ньому і тепер зайнято 5,3млн. працюючих, або 31 %. Виробничі фонди АПК, за даними Держкомстату України, становлять 8,9 млрд. грн., або 30 % від їх загальної вартості.

За характером діяльності та складом виробленої продукції агропромисловий комплекс найбільш пристосований до ринкової економіки: майже вся його продукція, розрахована на споживача, виготовляється для ринку. Водночас він сам є надзвичайно об'ємним ринком для інших сфер матеріального виробництва. В ньому щорічно споживалося понад 7,2 млн. тонн дизельного палива, 4,6 млн. тонн автобензину, близько 5 млн. тонн мінеральних добрив, понад 26 млрд. кіловат-годин електроенергії. За розрахунками, АПК щороку одержував 46,8 тис. вантажних автомобілів, 43,3 тис. тракторів, 19,3 тис. комбайнів різного призначення та багато інших машин і промислових товарів.

Минуло майже 10 років відтоді, як була започаткована земельна реформа (березень 1991 р.). У травні 1992 року приймався Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» та ряд інших базових законів щодо реформування аграрного сектора економіки. Строк достатній, щоб робити не проміжні, а підсумкові висновки. Тож цілком зрозуміла турбота Президента України Л. Д. Кучми про пошук і створення найефективніших схем функціонування аграрного сектора економіки держави. Адже саме від цього залежить прискорення реформ в агропромисловому комплексі.

Колгоспно-радгоспна система стимулювання виробництва і праці в основному спрямовувалась на кількісні валові показники. На економічні параметри господарювання мало хто звертав увагу. Основний недолік тієї системи полягав у відчуженні селянина від

землі і результатів праці. Практично підтримувалася витратна модель господарських операцій, що і призвело, як зазначав Президент України Л.Д.Кучма, до втрати економічних орієнтирів у житті суспільства, до пониження діяльності науковців і спеціалістів.

Однак економічні реформи в аграрній сфері України ще не дали бажаного ефекту. Досі не вдалося досягти стратегічної мети аграрних перетворень. Не сформовано ефективне стійке агропромислове виробництво, яке забезпечувало б країну продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, гарантувало б продовольчу безпеку країни. Не створено умови для комплексного соціального облаштування села і сільського розвитку. Розрив у рівнях життя сільського і міського населення поглиблюється.

Окремі економісти стверджують, що в усіх наших сільськогосподарських негараздах винна сама земельна і аграрна реформа та перехід на ринкові методи господарювання, а також лібералізація ціноутворення, приватизація землі, реорганізація колгоспів і радгоспів та поява приватних і сімейних підприємств. Вихід з існуючого становища ці економісти вбачають у поверненні до переважно державної власності на землю у сільському господарстві, збереженні статус-кво колгоспів і радгоспів, жорсткому регулюванню державою ціноутворення і господарських зв'язків. Аргументація тут зводиться, в основному, до констатації економічного спаду в сільському господарстві (незважаючи на різні темпи розвитку колективного і сімейного секторів та зростання рівня виробництва в деяких галузях, регіонах), до нагадування про здобутки сільського господарства у дореформений час (при цьому замовчується, що темпи його розвитку наприкінці 80-х років уповільнювались, і країна мала перманентні продовольчі труднощі), апеляції до західного досвіду державного регулювання аграрної економіки (хоча, як правило, замовчується, що в її основі лежать приватні форми господарювання).

Проте існує й інша точка зору. Звинувачувати в усьому ринкові перетворення було б правомірним лише у випадку їх здійснення. Але вони у більшості господарств проведені формально. Старі порядки зберігаються. Тож причини кризових явищ криються, очевидно, в іншому. Де ж істина? Від відповіді на це запитання залежать стратегія і тактика подальших дій уряду і суспільства в галузі аграрного і сільського розвитку.

АГРОПРОМИСЛОВЕ ВИРОБНИЦТВО СЬОГОДНІ

Усі без винятку дослідники аграрної складової в економічних реформах наводять характеристики, які свідчать про падіння сільськогосподарського виробництва, його нестабільність. Зарубіжні дослідники підтверджують висновки українських економістів. Але своє бачення вони подають як «виклик аграрній політиці».

Зміст перетворень у сільському господарстві, які здійснювались протягом 90-х років, їх протиріччя пояснюються багатьма чинниками. Проголошення принципів і курсу на багатоукладність за практично повної відмови держави від регулювання внутрішніх та міжгалузевих відносин не забезпечило головного — прирощення соціально-економічного ефекту. Про це я говорив ще в 1991 р. Перехід до ринкової економіки диктується інтересами людини і мета його — створити соціально орієнтовану економіку, повернути виробництво до запитів споживача, перебороти дефіцит, забезпечити економічну свободу громадян, встановити умови для стимулювання працелюбності, творчості та ініціативи, високої продуктивності праці.

Зовсім недавно, у 1999 р., академік НАН України І. І. Лукінов звертав увагу на недалекоглядну державну політику щодо аграрної сфери: «Негативні її наслідки під час проведення ринкових реформ у сучасний період не вдалося подолати. Ринкові і державні регулятори спрацьовують тепер на прискорення втрат національного товаровиробництва і розширення простору для зовнішньоторговельної експансії продуктів харчування на український ринок, штучне створення аграрного безробіття, підрив нормального харчування більшості населення України. Цінова, податкова і фінансово-кредитна політика держави, що активно впливає на рівень доходності сільськогосподарських товаровиробників, перетворилася з активного стимулятора проведення ефективних агропродовольчих реформ на могутню руйнівну силу виробничого і ринкового потенціалу... Дія факторів ризику і невизначеності стала для кожного товаровиробника, незалежно від форм його власності і господарювання, вирішальною в отриманні кінцевих результатів»¹.

Справді, сільське господарство до 1991 р. було одним з провідних виробників валового внутрішнього продукту. На фоні загального зниження економічних показників особливо обвальним було падіння сільськогосподарського виробництва. Вихід валової продукції сільського господарства знизився з 49 млрд. грн. у 1991 р. до 27 млрд. грн. у 1999 р., або майже вдвічі. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу, невтішний. У 1999 р. збитковими були 84 % сільськогосподарських підприємств. Сума збитків від усієї діяльності досягла 3,4 млрд. грн., рівень збитковості — 22,1 %. Коефіцієнт платоспроможності сільськогосподарських підприємств становив 0,28 (рис. 1).

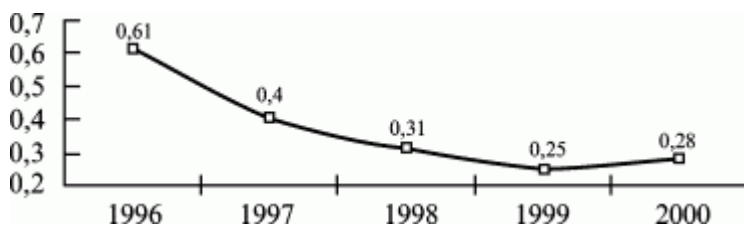

Рис. 1. Коефіцієнт платоспроможності підприємств і організацій Мінагропрому України (на початок 2000 р.).

У 1999 р. порівняно з 1990 р. сільськогосподарські підприємства виробили лише 42 % зерна, 27 % — цукрових буряків, 3,5 % — картоплі, 18,4 % — овочів, 16 % — м'яса усіх видів, 25,1 % — молока, 32 % — яєць. Зменшення обсягів виробництва суспільного сектора не було компенсоване розширенням приватного сектора, де нині вирощується 99 % загального обсягу картоплі, 83 % овочів, 88 % плодово-ягідних культур, 70 % м'яса, виробляється 65 % молока, 63 % яєць та 55 % вовни.

Разом з тим, у 1999 р. порівняно з 1998 р. у структурі ВВП частка валової доданої вартості сільського господарства дещо збільшилася (на 0,8 %). За 10 місяців 2000 р. її приріст становив 2,1 %. Це можна вважати першою ознакою реформаторських дій, започаткованих у 1999 р. Протягом 1992—1998 рр. діяв ряд політичних, економічних та організаційних факторів, які не дали змоги в усій повноті використати переваги ринкової економіки. Водночас орієнтація політики держави на світові ціни на енергоносії та інші засоби виробництва і монополізм виробників ресурсів викликали некероване зростання внутрішніх цін на них. Усе це призвело до зниження купівельної спроможності товаровиробників аграрного сектора, що, врешті-решт, стало однією з головних причин руйнування виробничого потенціалу сільського господарства і одночасно — промисловості та сфери послуг, що працюють на АПК.

Передача соціальної сфери на селі місцевим органам влади з метою підвищення їх відповідальності за її стан також не дала позитивних результатів. В умовах дефіциту фінансових ресурсів у сільських органів влади соціальна інфраструктура почала деградувати. Існують й інші протиріччя і негативні тенденції, в тому числі пов'язані з дезінтеграцією сільського господарства, занепадом сфери переробки продукції і виробничого обслуговування, значним погіршенням інвестиційної діяльності, комерціалізацією кредитування, криміналізацією посередницьких структур тощо. Вкрай несприятливі умови склалися для АПК і на макроекономічному рівні. Результатом цього стало хронічне зростання боргів (рис. 2).

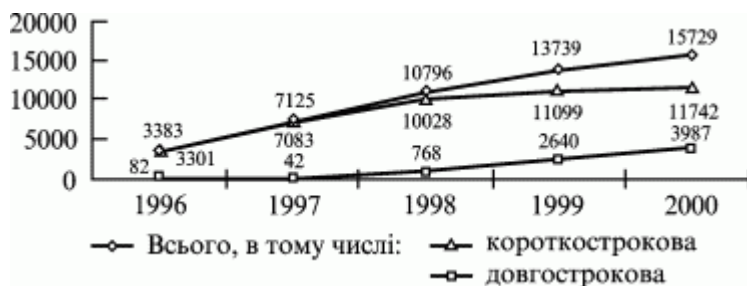

Рис. 2. Динаміка кредитної заборгованості сільськогосподарських підприємств Мінпрому України, млн. грн.

Істотно зменшилися і якісно погіршилися основні фонди сільського господарства. Річні темпи скорочення основних засобів у цілому, в тому числі обладнання і транспортних засобів, досягли 8—10 %. Рівень оновлення техніки становить менше 3 %, а вибуває її майже в 4 рази більше, ніж надходить нової. Якщо не виправити становище, то існує серйозна загроза, що найближчим часом більшість господарств припинить виробництво продукції на основі сучасних машинних технологій, впаде родючість ґрунтів. Втрата поживних речовин внаслідок одержання врожаю в цілому по Україні приблизно в 4 рази перевищує їх внесення у ґрунти. Різко знижується генетичний потенціал поголів'я худоби. Разом з цим погіршується кадровий склад працюючих у сільському господарстві. На селі зростає безробіття. Його рівень практично в два рази перевищує критичний, розвиваються демографічні процеси, населення стає біднішим, зменшується споживання продовольства.

Відбувається руйнація міжрегіональних продовольчих зв'язків, регіони вдаються до не завжди раціонального самозабезпечення всупереч вимогам раціональної спеціалізації і розміщення агропромислового виробництва.

ЕКОНОМІЧНА АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

ПЛАТФОРМА

Навряд чи хтось зможе спростувати слова П.А.Столипіна про приватну власність: «Не можна любити чуже нарівні зі своїм і не можна поліпшувати землю, що перебуває у загальному користуванні, нарівні зі своєю землею». Справедливість цього твердження сьогодні можуть наочно підтвердити результатами праці на «своїй» землі численні власники садово-городніх ділянок, селянських садиб і фермерських господарств, а також десятки і тисячі зарубіжних фермерських сімей, які дбайливо обробляють землю.

Загальновідомо також, що кризова ситуація, яка склалася в країні, звузила фінансову і загальному ресурсну базу села. Вона створила вкрай несприятливі умови для економічної реалізації не відпрацьованого законодавчо і однозначно не відображеного в Земельному кодексі права приватної земельної власності, в тому числі в колективних формах

господарювання. І, нарешті, головне: необхідно досліджувати закономірності та рушійні сили розвитку аграрних відносин, ціннісні орієнтації селянства. Останнє не можна розглядати як якусь однорідну масу без чіткого розмежування на різні групи зі специфічними інтересами і цінностями, в тому числі щодо земельної власності. Справжній господар землі, «стійкий» до будь-яких змін у загальній економічній ситуації, не відмовиться від землі і завжди знайде способи її розумного використання. Підтвердження цьому дають і численні сучасні фермери. Отже, спеціальний, глибоко структурний аналіз селянства — одна з центральних складових аграрної економічної теорії. На жаль, якраз такому аналізу нині не приділяється належна увага, в тому числі і деякими нашими емоційними критиками. А наша платформа надзвичайно проста і зрозуміла для селян. Суть її у тому, щоб визначити власника землі, майна і праці. Це перше. Друге — на основі власності слід створити принципово нові виробничі відносини і на цій базі сформувані організаційно-правові структури ринкового типу. Пам'ятаймо, що властивість землі — мандрувати до дбайливого господаря.

У ході земельної реформи в країні відбувається поступове освоєння економічних методів державного регулювання земельних відносин і розвиток земельного ринку. Земельний податок і орендна плата, нормативна і ринкова ціна земельних ділянок, земельні аукціони, заставні операції з землею при одержанні кредиту — ось важелі сучасного регулювання земельних відносин, які вже реально, хоч і в різних масштабах, використовують ся на практиці. На жаль, ще не досягнуто системного застосування методів державного і ринкового регулювання цих відносин. Земельний ринок, який включає угоди щодо купівлі-продажу земельних ділянок і земельних часток, їх оренди, іпотеки, формується порівняно повільно. Муніципальний ринок у багатьох сільських регіонах поступово вичерпує свої можливості через відсутність вільних земель у південних регіонах або низький попит на земельні ділянки в середній смузі. Можна, однак, очікувати, що з поживленням економіки регіональні земельні ринки стануть активнішими. Розрахунки показують, що як мінімум 1,5—3 % приватних власників земельних ділянок щорічно стають їх продавцями.

На жаль, земельна реформа не розв'язала багатьох важливих проблем. Нагадаємо, що її метою було радикальне зростання економічної ефективності та екологічної безпеки використання земельних ресурсів, забезпечення регульованого земельного обороту, захист прав власників і землекористувачів. Але для цього потрібно насамперед завершити розбудову другої платформи — створення ринкового за змістом економічного механізму.

Причини невдач не можна відносити тільки на рахунок перетворення земельних відносин, хоча в стратегії і тактиці проведення реформи було чимало недоліків, помилок і збоїв. Доводиться визнати, що, обравши соціально орієнтовану схему приватизації державної земельної власності, законодавчі і виконавчі органи так і не спромоглися впровадити її у життя з належною послідовністю і наполегливістю. Постійне запізнення з правовим забезпеченням, низький рівень роз'яснювальної роботи серед населення, розвиток нелегального земельного ринку — ось фактори, що негативно вплинули на проведення земельної реформи та її результати. Останні укази Президента, спрямовані на активізацію процесу перетворень на селі, не змогли відразу активно вплинути на хід місцевих подій у земельному питанні. В багатьох регіонах, особливо там, де керівники різних рівнів намагалися будь-якими способами зберегти статус-кво, почалась імітація земельного реформування, а не проведення глибоких і цілеспрямованих перетворень земельних відносин.

З цього випливає висновок, що для зміцнення позитивних результатів земельної реформи, а головне, для досягнення її кінцевої мети слід продовжити реформування земельних

відносин, своєчасно коригувати методи і форми цього процесу. Разом з тим має зростати роль державного впливу на них. Не менш важливо створити переконливі економічні, екологічні і моральні мотиви для широких верств населення, що спонукатимуть до ефективного використання земель як одного з національних багатств країни.

**РЕОРГАНІЗАЦІЯ
ВІДНОСИН
ПОВЕДІНКА ГОСПОДАРСТВ**

I

**ЗЕМЕЛЬНИХ
ЕКОНОМІЧНА**

До початку реформ працівники селянських господарств і сільські пенсіонери не мали жодних майнових відносин зі своїм підприємством. Під час реорганізації галузі більшість власників майнових паїв використала їх для формування колективних підприємств. За рахунок таких паїв практично все майно реорганізованих колгоспів і радгоспів перейшло до нових організацій. Цей висновок підтверджується наявними даними про використання майнових паїв. Продано їх 0,7 %, за рахунок 5,4 % майнових паїв вилучено майно з реорганізованих господарств і використано для створення селянських (фермерських) господарств, 12,7 % їх узагалі не запитано, 81,2 % внесено у статутні капітали.

У новостворених формах господарств селяни стали власниками часток, паїв, акцій (набір яких залежить від організації та виду членства). Вони одержали право на участь в управлінні, розподілі прибутку, відповідальності, компенсації при виході. Майно нового господарського утворення належить не учасникам організації, а самій організації. Майнові відносини стають поступово більш визначеними в міру того, як статутні документи приводяться у відповідність з чинним законодавством.

Коли розроблялася методика приватизації землі, вона була спрямована на збереження великих земельних масивів — кожний власник мав частку, а не конкретну ділянку. Виділення конкретної ділянки в рахунок часток було можливим лише у випадку, коли власник вирішував організувати своє фермерське господарство або розширити особисте підсобне господарство. Якщо група власників земельних часток передавала їх в оренду сільськогосподарській організації, то їй виділявся один масив. Земельні частки могли даруватися, передаватися у спадок або у ренту — спектр можливостей широкий. Але всі ці угоди не потребували виділення ділянок, проведення земляних робіт. Зі створенням ринку землі процес виділення окремих земельних ділянок активізується. Критики реформи неодноразово застерігали, що обрана методика призведе до подрібнення, парцеляризації землекористування сільськогосподарських підприємств, але цього не сталося. Наділення частками, а не ділянками дає змогу зберегти велике землекористування.

Отже, у сільськогосподарських підприємствах, де земельні частки залучені на основі договорів, зменшується загроза вилучення земель селянськими господарствами, особистими підсобними господарствами, іншими сільськогосподарськими організаціями. Такі господарства можуть впевнено будувати плани свого розвитку, на відміну від господарств, керівники яких тримають сертифікати на земельні частки у своїх сейфах, боючись їх видати власникам.

**ОСНОВНІ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АПК**

ПАРАМЕТРИ

За оцінками Кабінету Міністрів України, у 1999 р. головним завданням економічного розвитку держави було створення умов для довгострокового зростання і поліпшення економічної ситуації на основі відновлення фінансової стабілізації, сприятливого

інвестиційного середовища, подальшого розвитку підприємництва, оздоровлення банківської системи та зменшення облікової ставки, нормалізації виплат заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат. Проте відсутність системного підходу до розв'язання цих проблем не дала змоги одержати адекватний результат.

Головною передумовою стабілізації і нарощування обсягів ВВП є активізація інвестиційної, підприємницької та інноваційної діяльності, прискорення структурних реформ. За рахунок змін у політиці амортизаційних відрахувань, нарощення обсягів кредитування, зокрема довгострокового, та зменшення податкового навантаження на підприємства у 1999 р. прогнозувалося певне зростання інвестицій. Але реальні їх обсяги не задовольняли необхідного попиту. Головна причина — падіння виробництва. За попередніми даними, у 2000 р. намітились певні позитивні тенденції до його зростання (див. таблицю).

Основні показники соціально-економічного розвитку України		
Показники	Фактично за січень-жовтень 2000 р.	Темпи зростання за січень-жовтень 2000 р. щодо січня-жовтня 1999 р., %
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	121974,0	105,0
Обсяг промислової продукції (робіт, послуг, млн. грн.)	102865,3	111,6
Виробництво товарів народного споживання, млн. грн.	19086,8	124,8
Продовольчих товарів	10193,3	119,5
Непродовольчих товарів	6863,5	132,5
Виробництво продукції тваринництва:		
м'яса у живій вазі, тис. тонн	1761,9	100,0
молока, тис. тонн	10049,2	93,3
яєць, млн. штук	7031,2	98,6
Роздрібний товарообіг, млн. грн.	20196,2	108,3

Найбільшим здобутком, на наш погляд, є те, що селянство потягнулося до землі. Так, за 9 місяців 2000 р. кількість селянських (фермерських) господарств в Україні зросла на 1,7 тис. одиниць і на початок жовтня становила 37,6 тис. юридичних осіб. Збільшення їхньої кількості зумовлене процесом реформування колективних сільськогосподарських підприємств. У користуванні фермерських господарств перебуває 2,1 млн. га сільськогосподарських угідь, з них 1,9 млн. га ріллі (у середньому на одне господарство припадає відповідно по 55 і 51 га). Загальна тенденція розвитку сільського господарства за 1999—2000 рр. відображена на рис. 3.

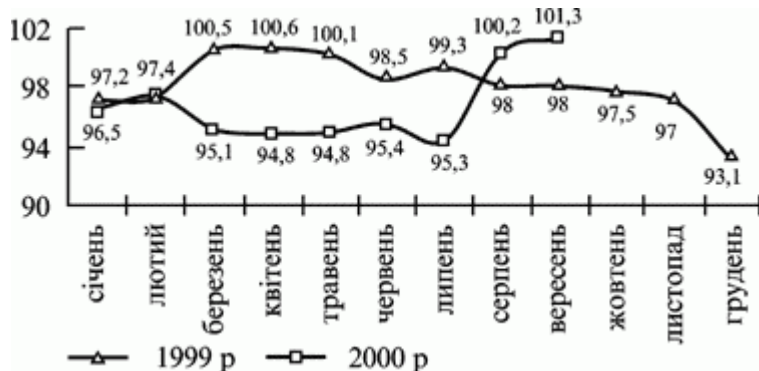

Рис. 3. Зміна обсягів сільськогосподарського виробництва (у відсотках до відповідного періоду попереднього року).

Якщо в 1995 р. приватна власність на землю становила 6,2 % від загальної, то в 2000 р.— 44,3, а питома вага державної і колективної власності з 91,4 % зменшилась у 2000 р. до 48,5 %.

Отже, можна зробити висновок, що земельна реформа в Україні відбулась і мільйони українських громадян стали власниками земельних ділянок.

Важливо і те, що намітилась тенденція до зростання прибутків населення. За січень—серпень 2000 р. вони, порівняно з аналогічним періодом 1999 р., збільшилися на 42,8 % і становили 53852 млн. грн. А реальні грошові прибутки, тобто без обов'язкових платежів, добровільних внесків і з урахуванням впливу інфляції зросли на 9,4 %. Грошові витрати і заощадження за січень—серпень цього року становили 51518 млн. грн., що на 43,1 % більше, ніж на той же період 1999 р. Номінальна заробітна плата одного працівника в січні—серпні 2000 р. дорівнювала в середньому за місяць 213,18 грн., що на 27 % більше, ніж у відповідному періоді минулого року. Індекс реальної заробітної плати за вісім місяців 2000 р. стосовно відповідного періоду 1999 року становив 97,9 %.

ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКОВА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ

ГОСПОДАРСТВА

З переведенням аграрної сфери на багатоукладні принципи господарювання (включаючи переробні і харчові галузі), тобто на приватну основу, дехто з політиків вирішив, що це положення виводить зазначені галузі з-під опіки держави, а отже, можна скорочувати бюджетне фінансування, забути такі ключові слова, як протекціонізм, дотації, субсидії, субвенції.

Тим часом протекція і субсидії, на нашу думку, — це, як то кажуть, «одна пара взуття». Найчастіше до них вдаються для забезпечення конкурентоспроможності. Причому надаватися субсидії можуть просто з бюджету, з позабюджетних джерел або якимось інакше. Наприклад, це може бути звільнення підприємства від податку на додану вартість. У вітчизняній практиці держава до мінімуму скоротила різного роду підтримки, але активно втручається у сільське господарство (у багатьох сферах навіть більше, ніж інші країни). Надаючи матеріально-технічні ресурси, держава впливає на продаж продукції. На наш погляд, настав час зробити ревізію всіх дій та різного роду епізодичних втручань держави у виробничу сферу АПК, чітко визначити її обов'язки, відповідальність і розмежувати сфери впливу. Проте в жодному разі це не повинно принижувати роль держави. Навпаки, у деяких галузях вплив держави слід посилювати. Це необхідно для забезпечення продовольчої безпеки країни, а також підвищення життєвого рівня більшості населення.

Крім того, потреби сільського господарства в матеріально-технічних засобах, ресурсах та послугах дуже великі. Нарешті, у сільській місцевості потрібно створювати нові робочі місця, розширювати базу оподаткування. Для цього необхідно прискорено розвивати інфраструктуру, несільськогосподарські види діяльності.

Щоб зупинити зниження сільськогосподарського виробництва, зробити його менш збитковим і перейти до ефективної діяльності, потрібно істотно підвищити його питому вагу в загальних інвестиціях, а також бюджетну підтримку на всіх рівнях. За експертною оцінкою, щоб забезпечити приріст валової продукції на рівні 3—5 %, капітальні вкладення у сільське господарство мають бути не менші, ніж у 1991 р.

За такого співвідношення макроекономічних і галузевих показників можливе зростання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, поступове входження її у світовий ринок. Це визначатиметься рівнем продовольчої безпеки країни і забезпеченням населення вітчизняним продовольством; співвідношенням цін на світовому і внутрішньому продовольчих ринках, платоспроможним попитом населення; динамікою і рівнем затрат у сільському господарстві з урахуванням поліпшення якісних показників виробництва, розмірами інвестицій і державної підтримки галузі.

Політичні перетворення в державах Східної Європи і Азії, що сталися останніми десятиліттями, внесли докорінні зміни в аграрну політику цих країн. Узагальнюючи їх, слід виділити східноєвропейські країни, які орієнтували свої аграрні сектори на входження у світовий ринок і передусім на інтеграцію в Європейський Союз. Тому там економічні відносини і державне регулювання дедалі більше формуються на основі прийнятих в ЄС регламентів і правил.

СТРАТЕГІЯ У РИНКОВІ СТРУКТУРИ

ТРАНСФОРМАЦІЇ

АПК

Проблему активізації аграрних перетворень ми розглядаємо під кутом зору пошуку ефективної стратегії пристосування АПК до ринкової економіки. Причому ідею необхідності нових аграрних відносин на селі, як і причини їх незавершеності, потрібно донести до широких мас селянства. Слід розповідати про всі складові економічних реформ і особливо земельної. Разом з тим треба розвіяти міф про землекористування, замішаний на ідеологічних догмах певних політичних угруповань вчорашнього дня. Наукова база і набутий досвід праці у сфері ринкових аграрних відносин уже є, вони відчутно про себе заявляють. Тобто економічна наука має відповісти на запитання: «Що робити?». Проте ще немає стратегії, а точніше, не до кінця ясно, як проводити подальші реформи.

Для політиків нагадаю, що формування і управління економікою не є функцією науки, це пряма функція держави. Звичайно, держава має спиратися на відповідну законодавчу базу. Якщо ж існують певні ніші, які не «покриваються» правовим полем, то потрібні нові закони. Нам повніше слід використовувати досвід країн Центральної та Східної Європи, а також свій історичний досвід. У Югославії, наприклад, у селян-власників зберігаються акти, видані чотири—п'ять століть тому, що засвідчують право на приватну земельну власність. А чому у нас немає такого коріння? Доки українському селянству відчувати себе перекотиполем?

У країні вже вирішені питання передачі землі і майна у власність селян. Але здебільшого все лишається на папері, проблему не доведено до логічного завершення: немає державного акта на право власності на землю, не створені інститути економічного

регулювання земельних відносин. У незавершеному стані перебуває також адміністративне регулювання обороту землі. Мабуть, потрібно провести спеціальний референдум щодо приватної власності на землю і за його результатами зробити доповнення до Конституції України. У ній слід записати, що право селянина на приватну власність довічне, і жодний суд або голова Верховної Ради, Президент чи уряд не мають права позбавити селянина цього права або відібрати у нього землю. За об'єктивних суспільно необхідних причин держава може викупити земельну ділянку у селянина або надати йому нову рівноцінну в іншому місці, нарешті, сплатити вартість землі за ринковою ціною.

Незавершеність аграрних реформ — одна з причин, що стримує розвиток сільського господарства і АПК у цілому, а процеси трансформації АПК не досягають поставленої мети. Не можна вважати нормальним, коли в аграрно-індустріальній країні всі реальні галузі матеріального виробництва працюють з прибутками, а сільськогосподарські підприємства — збиткові. Це результат багатьох помилок попередніх урядів щодо сільського господарства, особливо у 1992—1998 рр. Капітальні вкладення в АПК з усіх джерел фінансування протягом 1990—1998 рр. скоротилися в 9 разів, у переробні галузі і соціальну сферу села — майже у 7, а в сільське господарство — майже в 20 разів. Є пряма залежність між спадом сільськогосподарського виробництва і зменшенням капітальних вкладень. У розрахунку на 1 га угідь інвестиції у сільське господарство становлять 15 грн., на них не придбати навіть ручного інвентаря.

Майже повністю припинилися процеси відтворення й оновлення матеріально-технічної бази АПК. У більшості господарств, які перетворилися на різні корпоративні формування і працюють на приватній основі, відбувається деіндустріалізація виробництва, перехід на примітивні технології та натуральне ведення господарства. Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі сільськогосподарських культур скоротилося в 6,7 раза, обсяги використання засобів захисту рослин — у 6,2, вапна — у 38,9, гіпсоматеріалів — у 44,3, органічних добрив — у 4 рази. Витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і меліоративні роботи протягом 1991—1999 рр. скоротились у 25 разів.

Ресурсний аграрний потенціал країни використовується лише наполовину. Не кращі справи з виробничим потенціалом переробних підприємств. Індекс продукції харчової промисловості у 1998 р. порівняно з 1990 р. становив 38 %, у тому числі — м'ясо-молочної — 19 %, цукрової — 22 %, рибної — 25 %, а продуктивності праці — 47 %. Потужності з переробки м'яса використовуються лише на 20,5 %, для випуску продукції з незбираного молока — на 14 %, з виробництва продовольчих консервів — на 9 %.

Наведені характеристики підкреслюють необхідність подальшого розгортання реформ, насамперед в аграрній складовій економіки. Практично етап пошуку господаря-власника в сільському господарстві завершується. Для обрання чіткої стратегії потрібно, на мій погляд, з'ясувати ряд базових положень. Передусім йдеться про мету аграрної реформи. Досі висувалися доктрини продовольчої безпеки, соціально-економічної ефективності і щось подібне до цього. Такої позиції дотримувався й Інститут аграрної економіки. Але, аналізуючи історичний досвід реформ 1864 р., столипінської реформи 1903—1907 рр., реформи суцільної колективізації 1928—1933 років та створення колгоспно-радгоспної системи, бачимо, що всі вони насамперед ставили перед собою конкретні політичні цілі. І це, мабуть, правильно. Тож і нам, розробляючи стратегію розвитку АПК на 2001—2004 рр., потрібно починати з визначення політичного змісту і завдань аграрної реформи.

Я глибоко переконаний, що головна політична мета і завдання аграрної реформи — формування середнього класу на селі та підвищення доходів сільського населення. Обсяги виробництва, продовольча безпека, ефективність та інше — похідні від цього.

Відповідно до політичної мети належить розбудовувати стратегію розв'язання конкретних економічних, соціальних, технологічних, екологічних та інших проблем агропромислового комплексу. Одержання селянами сертифікатів, створення на основі колишніх КСП корпоративного приватного сектора, зміцнення фермерського сектора — це лише початок і основа для наступних дій. П. А. Столипін на Гродненському комітеті зазначав, що селянство не може самостійно організувати кращі системи господарювання, для цього потрібна широка програма дій з боку держави.

Індивідуальний селянський сектор, включаючи селянські (фермерські) господарства, слід розглядати як економічну базу середнього класу на селі. Його завдання — забезпечити внутрішній ринок продовольством. Корпоративний сектор треба орієнтувати на забезпечення регіональних продовольчих проблем, виробництво сировини для переробних галузей, а також на формування державних ресурсів продовольства, зовнішню торгівлю.

Держава має першочергово підтримувати доходи індивідуального сектора. Він, по-перше, працює на внутрішній первинний ринок, по-друге, забезпечує робочі місця, здійснює культурно-технічні роботи за рахунок власних заощаджень. Нарешті, підтримка доходів виявиться базою для зміцнення становища середнього класу селян. Тоді він стане основним політичним чинником стабільності в країні. При цьому не менш важливим є й те, що українському селу знову буде надана можливість відродитися, активізується його природний соціально-економічний розвиток.

НОВИЙ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ

ЗМІСТ

КОНСТРУКЦІЇ

Які б обсяги виробництва сільськогосподарської продукції держава не визначала, виходячи із своїх потреб, вони не задовольняти муться товаровиробниками, якщо не буде відповідного ресурсного забезпечення. Формула сільськогосподарського виробництва запрацює лише тоді, коли власник-господар матиме всі необхідні її складові. Йдеться про аграрний капітал, до якого входять:

- земля як основний засіб виробництва і головний ресурс;
- основні виробничі засоби;
- обігові засоби, в тому числі оплата праці;
- прибуток/додана вартість.

Перша частина прибутку має йти господарю-власнику, друга — державі на суспільні потреби. На даному етапі держава забезпечила селянина лише землею, але відсутні основні і обігові засоби. У ході столипінської реформи селянин одержував від земельного банку практично безвідсотковий кредит (0,5—1 %) строком на 50 років на придбання реманенту і тяглової сили, необхідних для організації виробництва. Тому до стратегії розвитку АПК, сільського господарства треба віднести ресурсозабезпечення. Я розумію, політики можуть закинути мені, що в Державному бюджеті для цього немає грошей. Це відомо і представни кам науки. Інша справа — чому немає? Хіба ми не бачимо, що за останні роки зміни в Україні були пов'язані переважно з перекосами в економіці, що

призвело до переливання капіталу із сфери виробництва на ринок фінансових ресурсів (досить назвати діяльність Павла Лазаренка та інших штучних олігархів), де була забезпечена найбільша його прибутковість, а також в економічно орієнтовані галузі, що дало змогу «зняти» з народного господарства, передусім із сільського господарства, величезні кошти. Тому, як наслідок, під час прискореної лібералізації всіх видів цін стався непередбачений спад агропромислового виробництва.

Важливо впроваджувати ресурсо- та енергозберігаючі технології, посилювати інтенсифікацію виробництва і матеріально-технічне постачання, кооперацію, спеціалізацію та інтеграцію виробництва. До цього слід додати інформаційне, кадрове забезпечення і розв'язання соціальних проблем.

Виробництво та реалізація матеріально-технічних засобів, технічне обслуговування і надання виробничих послуг повинні стати складовими цілісного технологічного процесу. При цьому слід підвищити відповідальність заводів-виробників за випуск необхідної кількості запасних частин і ремонтних матеріалів та їх реалізацію через фірмові магазини, організацію гарантійного ремонту і технічного обслуговування машин протягом усього періоду експлуатації, відновлення та продаж частково спрацьованої техніки. Крім того, доцільно розвивати техніко-технологічне та агрохімічне обслуговування товаровиробників (переважно на кооперативних засадах), відповідну ринкову інфраструктуру — технічні центри, дилерські та прокатні пункти, машинно-технологічні формування. Регіональні технічні центри можуть виконувати функції розміщення замовлень на постачання матеріальних ресурсів, організації нових виробництв, відновлення спрацьованих деталей, координації діяльності сервісних підприємств у наданні послуг, організації дилерських пунктів, освоєння нової техніки і сучасних досягнень науково-технічного прогресу.

У процесі формування колективного сільськогосподарського підприємства, коли на базі його виробничих підрозділів створюється кілька приватних виробничих кооперативів, доцільно організовувати кооперативну асоціацію юридичних осіб з делегуванням їй окремих функцій — маркетингу, постачання, агро-, зоо-, ветобслуговування тощо. Крім того, слід збільшити кількість сільськогосподарських обслуговуючих багатопрофільних кооперативів.

Таким чином, одним з важливих напрямів вирішення у єдиному комплексі питань маркетингу, розробки нових зразків виробництва, реалізації та фірмового обслуговування техніки АПК може бути створення холдингово-лізингової компанії на базі заводів-виробників та обласних підприємств з постачання сільськогосподарської техніки, а також лізингового фонду для забезпечення агропромислового комплексу складною та вузькоспеціалізованою сільськогосподарською технікою.

ПОБУДОВА ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ

РИНКОВОГО

Функціонування агропромислового комплексу має формуватися під впливом ринкових відносин за активної ролі держави. Покладати ся на повну саморегуляцію сільськогосподарського виробництва і продовольчого ринку не можна. Держава має відновити керованість АПК на основі активної фінансово-кредитної політики, усунення цінового диспаритету, податкової політики, розвитку системи лізингу, страхування, регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Провідна роль в економічних відносинах сільських товаровиробників з ринковими структурами суміжних галузей належить збалансованості інтересів. Доходи сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції мають відшкодовувати витрати і приносити необхідний прибуток для відновлення і приросту обсягів виробництва, якщо в цьому є потреба. Йдеться про необхідність зростання платоспроможності. Ця проблема — одна з ключових і має розв'язуватися комплексно. Слід підвищувати платоспроможність не лише підприємств, а, одночасно з цим, і покупців. Це, у свою чергу, потребує перегляду політики заробітної плати, пенсій тощо.

Розв'язання вказаних проблем внесе позбавлення у діяльність господарських систем, позитивно вплине на внутрішню кон'юнктуру ринків, а головне — допоможе оздоровити фінансову систему, підвищить рівень спроможності населення заробляти гроші, що, в свою чергу, сприятливо позначиться на інвестиційному процесі в АПК.

Зростання доходів населення посилить його купівельну спроможність. Це позитивно позначиться і на фінансових результатах виробників сільськогосподарської продукції. Необхідно також удосконалити механізм забезпечення низькоплатоспроможних агровиробників, для яких, наприклад, доцільно широко застосовувати продаж ресурсів у розстрочку або надання середньострокових кредитів.

Створювати сприятливе економічне середовище для сільськогосподарських виробників — функція держави. Насамперед потрібно вдосконалити економічний механізм АПК. Президент України постійно своїми діями, розпорядженнями та указами стимулює органи влади, всіх громадян держави до якомога швидшого освоєння ринкової системи господарювання, що є основною передумовою розв'язання виробничих і соціальних проблем, повернення Україні статусу житниці Європи, досягнення на цій основі належного добробуту людей, їх соціального захисту.

Економічний механізм АПК не може працювати без урахування вартості землі як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше діяти на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни або світу. Виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу. Як наслідок — створюється помилкове уявлення про високу віддачу від вкладеного капіталу, особливо в зернове господарство. Насправді ж за існуючих умов сільське господарство стає дедалі збитковішим. Причина цього — в ігноруванні фундаментальних основ ринкової економіки.

Тому цілком зрозумілими є дії Президента, спрямовані на активізацію реформ. Прийняті укази (від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», від 6 червня 2000 р. «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» та від 29 червня того ж року «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна») ще раз засвідчили, що Україна остаточно і необоротно стала на шлях прискореної розбудови ринкової системи господарювання. У перших двох указах чітко викладені організаційні заходи, здійснення яких не потребує жодних додаткових капіталовкладень з боку держави. Районним і обласним ланкам належить організувати принципово нову ефективну систему виробничих відносин. Не менш важливою проблемою є формування нового менталітету сільських товаровиробників. Він повинен виходити з принципів ринкової економіки, ринкових відносин. Замість працівника, налаштованого на утриманство і державну підтримку (патерналізм), має з'явитися господар, здатний діяти і нести особисту відповідальність за свою роботу.

Основний чинник мотивації людей до праці і примноження цінностей — економічний інтерес. На рівні людини — це бажання мати власність і завдяки праці збільшувати її; на рівні держави — створення необхідних для цього умов, які б забезпечували соціальну збалансованість у суспільстві. Тільки поєднавши ці чинники, можна розраховувати на приріст багатства і добробуту як людини, так і держави, рух їх до поліпшення якості життя.

Ми вже зрозуміли, що власність має бути захищеною і привабливою. Якщо не будуть вирішені всі пов'язані з нею питання, то людина від неї відмовиться. Вкладаючи у те чи інше виробництво ресурси, власник має бути впевнений, що вони йому принесуть прибуток.

Марно витратити зусилля на реформування підприємств, якщо працівники не знатимуть елементарних основ господарського, економічного і комерційного розрахунку, основ бізнесу, підприємництва і конкуренції, якщо відносини між людьми з питань виробництва, розподілу, обміну і споживання базуватимуться на старих принципах і методах господарювання.

Аграрній і суспільно-політичній науці належить ще багато зробити для розв'язання основних проблем формування багатокладної аграрної економіки ринкового типу. Трансформація відносин власності, крім історичних аспектів, має спиратися на теоретично-методологічні положення формування багатокладної ринкової економіки в аграрній сфері. Для досягнення завдань і цілей аграрної реформи в Україні необхідно чітко визначити часові параметри розв'язання тих чи інших невідкладних питань, а також створювати організаційно-правові центри для здійснення реформ у регіонах.

Головна особливість нинішнього етапу полягає в тому (і це потрібно враховувати), що намічені перетворення у сільському господарстві мають відродити соціальну структуру села та систему аграрних відносин. Передбачається, таким чином, замінити штучно створену командно-адміністративну систему на ринкову, перейти від адміністративно насадженої усупільненої форми власності до переважно приватної, в тому числі в колективних формах (кооперативи, акціонерні та господарські товариства тощо).

Не витримує жодної критики і чинна система управління сільським господарством. Треба послідовно вдосконалювати економічний механізм регулювання виробництва і організації аграрного ринку, створювати для цього необхідну базу.

Отримувати більше прибутків селяни зможуть завдяки кращій — порівняно із середньогалузевими результатами — діяльності. Її поліпшення забезпечуватиметься залученням ноу-хау і зменшенням за рахунок цього індивідуальної собівартості виробництва; врахуванням кон'юнктури цін на внутрішньому і зовнішньому ринках для збільшення суми отриманого прибутку від реалізації власної сільгосппродукції.

За нинішньої економічної ситуації гостро відчувається необхідність побудови нової стратегії державного управління АПК, яка ґрунтувалася б на концепції активної участі держави-регулятора і держави-власника в ринкових процесах. Тому доцільно на основі державних, а також унітарних комерційних підприємств і компаній з переважно державною власністю організаційно сформувати в АПК державний сектор, який би складався здебільшого з великих, вертикально інтегрованих державних науково-виробничих компаній-холдингів. Основною метою таких холдингів має стати забезпечення продовольчої безпеки країни завдяки використанню новітніх досягнень науки, техніки та організації виробництва. Не менш важливим фактором економічного

розвитку в перехідний період може бути збільшення державного попиту на продукцію галузей АПК. Форми для цього існують різні — від закупівлі державою зерна на біржі до добровільного контракту, укладеного між державою і товаровиробником.

Ціновий механізм в аграрному секторі на сучасному етапі розвитку має ґрунтуватися на вільному ціноутворенні у поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги для аграрних товаровиробників. Цінова політика має сприяти беззбитковому виробництву сільськогосподарської продукції з відповідним рівнем продуктивності. Вона, за визначенням учених Інституту аграрної економіки УААН, має спрямовуватися:

— на першому етапі (в умовах обмежених фінансових можливостей держави) — на забезпечення як мінімум простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства за допомогою запровадження цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країн сільськогосподарську продукцію;

— на другому етапі — на стабілізацію і створення економічних передумов розширеного відтворення продукції для задоволення внутрішніх та експортних потреб на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та, за необхідності, застосування еквівалентних цін (цін розширеного відтворення);

— на третьому етапі — на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до розширення попиту на продовольчі товари шляхом підтримки малозабезпечених верств населення.

У державних програмах щорічно мають визначатися види та обсяги квот продукції, рівні цін підтримки та еквівалентних цін. Квоти на ті види продукції, які необхідно підтримувати через ціни, слід розподіляти між товаровиробниками на конкурсних засадах. З цією метою доцільно створити фонд державної підтримки цін і доходів товаровиробників у агропромисловому комплексі та передбачити відповідні кошти в державному і місцевих бюджетах.

Крім того, за значних темпів інфляції слід здійснювати щомісячну індексацію цін підтримки та еквівалентних цін з урахуванням інфляційного зростання сукупних витрат виробництва. Водночас треба зняти будь-які адміністративні обмеження рівнів цін на сільськогосподарську продукцію та усунути бар'єри на шляху її вільної реалізації. Активно має проводитися політика протекціонізму щодо захисту потенційно конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та продовольства вітчизняного виробництва.

Регулятивну функцію щодо забезпечення попиту та пропозиції, а також стабілізації продовольчих фондів і цін реалізації мають виконувати операції товарно-кредитної корпорації (ТКК) з необхідними запасами сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, матеріально-технічних ресурсів і коштів та правом інтервенційного втручання у ринкові процеси. Завдання інтервенційного фонду полягає, по-перше, в стабілізації ринкових цін, а по-друге — в забезпеченні гарантованої нижньої цінової межі, якою стає ціна закупівлі. Існує багато проєктів створення таких фондів, але до практичної реалізації справа, на жаль, не дійшла.

Фінансово-кредитний механізм покликаний забезпечити сільськогосподарських товаровиробників необхідними фінансово-кредитними ресурсами за ставками, не вищими за світові (не вище 1 % на місяць). Для цього необхідно, по-перше, вжити заходів щодо

спрощення механізму доступу резидентів до послуг іноземних кредитних інститутів, розширення мережі їхніх філій і дозволу кредитних операцій у ненаціональній валюті. По-друге, слід створити спеціалізовану кредитну систему для обслуговування аграрного сектора АПК з розгалуженою мережею різноманітних кредитних закладів і спеціальних фондів.

Активнішу роль у формуванні сприятливого фінансового клімату в аграрному секторі економіки може відіграти митна політика держави. Вона має, з одного боку, сприяти наповненню Державного бюджету, з другого — створювати для вітчизняного товаровиробника нормальні умови для господарювання.

Багаторічний світовий досвід ведення сільського господарства свідчить, що через специфіку цієї галузі вона потребує активного впливу держави при формуванні фінансових ресурсів. Однак нинішні бюджетні труднощі не дають можливості це здійснювати належним чином. Тому зараз перевага має надаватися позабюджетним джерелам. Одночасно для агросфери треба забезпечити рівноправний доступ до бюджетних ресурсів, зокрема на соціально-культурні цілі для сільських мешканців, а також до розподілу фінансових ресурсів, передбачених на підтримку галузей та окремих об'єктів народного господарства з урахуванням пріоритетності аграрної сфери.

Необхідно врегулювати міжгалузеві відносини у державі в напрямі створення рівних умов для комерційної діяльності всім суб'єктам господарювання.

Було б доцільно поряд із списанням податкових боргів, реструктуризацією іншої заборгованості запровадити викуп комерційних боргів державою з наступним здійсненням виваженої програми санації підприємств боржників або шляхом відстрочки сплати боргу тим господарствам, які мають реальні перспективи для фінансового оздоровлення. Для безнадійних боржників доведеться застосовувати процедуру банкрутства.

Нагальною проблемою слід вважати різке скорочення частки бартерних операцій у розрахунках сільськогосподарських підприємств з партнерами. Це потрібно зробити не директивно (забороною), а шляхом удосконалення всієї системи фінансових відносин, оскільки бартер став вимушеним заходом. Водночас необхідно посилити відповідальність усіх учасників товарно-грошових відносин за своєчасне і повне виконання своїх зобов'язань через введення в дію ефективного порядку здійснення санації та права кредиторів. Треба обмежити терміни взаєморозрахунків за поставки продукції та ввести правила переведення простроченої заборгованості за розрахунками у комерційний кредит з штрафними ставками оплати за його використання.

Важлива складова фінансової системи агропромислового комплексу — податковий механізм. Податкова система, яка існувала до введення фіксованого податку для сільськогосподарських підприємств, була складною, а головне — створювала непосильне податкове навантаження на сільськогосподарського товаровиробника. В галузі швидко зростала збитковість, але, незважаючи на це, збільшувався рівень вилучення коштів у суб'єктів господарювання, що призвело зрештою до зростання податкової заборгованості. Введення мораторію на сплату податків сільськогосподарськими підприємствами тимчасово зняло гостроту податкової проблеми. Однак нині назріла нагальна необхідність розробити у межах загальнодержавної концепції галузеву систему оподаткування, яка за оптимального поєднання функцій узгоджувала б інтереси Державного бюджету та вимоги соціального забезпечення і страхування зі специфікою сільськогосподарського виробництва.

Слід також запровадити спільний амортизаційний фонд АПК, сформований за рахунок централізації частини амортизаційних відрахувань підприємств АПК. Частка амортизаційних відрахувань для формування спільного фонду має бути диференційованою залежно від рівня рентабельності конкретних суб'єктів АПК, але становити не більше 10 %. Кошти спільного амортизаційного фонду АПК мають використовуватися для підтримки пріоритетних напрямів його інвестиційного розвитку, зокрема підприємств першої і другої сфер. Такий захід необхідний для зменшення великої різниці в сучасних інвестиційних можливостях другої і третьої сфер АПК.

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНЕ, НАУКОВО-КОНСУЛЬТАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

На даному етапі аграрна складова потребує прийняття законодавчих актів загального призначення (рамкового змісту) щодо основних параметрів проведення реформ і економічної діяльності.

Існуюча нині система поширення ринкової і науково-технічної інформації, впровадження наукових розробок і передових технологій не відповідає новим виробничим відносинам. Особливо гостро постала ця проблема під час проведення земельної і господарської реформ. З'явилася велика кількість новостворених формувань ринкового типу, значний обсяг продукції виробляється в особистих господарствах селян. Їм доводиться самим забезпечувати себе технікою, насіннєвим матеріалом та іншими ресурсами, опанувати секрети агротехніки, організації виробництва, інші складові господарювання на землі. Проте ґрунтовної допомоги в питаннях кваліфікованого ведення господарства вони не отримують і, як наслідок, рівень господарювання падає. Тому потрібно перебудувати аграрну науку відповідно до потреб сьогодення, знайти шляхи активної і безпосередньої її участі в процесі виробництва. Потрібна державна система надання консультаційних послуг, пропаганди і впровадження досягнень науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві. Необхідно розвивати мережу консалтингових формувань при вищих навчальних закладах, фермерських спілках тощо.

Інший реальний шлях активної участі агронауки в процесі виробництва — розвиток науково-виробничих формувань, де вчені беруть на себе виконання наукоємних робіт у вузлових операціях технологічного процесу. Серед них — науково-виробничі фірми, науково-виробничі системи і об'єднання на акціонерній основі, оренда землі науковими установами для розгортання виробництва селекційно-дослідного типу тощо.

Крім того, необхідно налагодити інформаційне забезпечення, аби товаровиробники мали можливість приймати обґрунтовані стратегічні і тактичні рішення щодо життєдіяльності своїх господарств. Йдеться про системи збору і поширення з допомогою всіх доступних засобів інформації оперативних зведень про ціни, попит і пропозицію сільськогосподарської продукції і ресурсів, про аналіз і прогноз щодо умов виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, про передовий досвід і новини науково-технічного прогресу.

Підбиваючи підсумки, можна назвати основні заходи, необхідні для стабілізації і подальшого розвитку аграрно-промислового комплексу. У короткостроковій перспективі це введення сільськогосподарських земель у ринковий економічний обіг. Для цього треба:

— завершити приватизацію землі з виданням відповідних державних актів;

- запровадити типові нормативи орендної плати з урахуванням особливостей регіонів;
- прийняти Земельний кодекс, який деталізує механізм функціонування ринку землі;
- реструктуризувати збиткові сільськогосподарські підприємства;
- завершити приватизацію переробних підприємств АПК;
- створити інфраструктуру ринку землі та мережу іпотечних (земельних) банків;
- обмежити втручання органів влади в економічну діяльність суб'єктів агроринку;
- поліпшити систему управління та кадрового забезпечення АПК шляхом створення недержавних управлінських структур за професійною ознакою і формами власності, реорганізації існуючої системи підготовки кадрів;
- застосувати аграрний протекціонізм у зв'язку з диспаритетом цін, монополізмом, нерегульованим імпортом;
- формувати кооперативи на базі особистих підсобних господарств та інтеграції їх із суспільними господарствами.

У довгостроковій перспективі необхідно:

- створити багатоукладну конкурентоспроможну аграрну економіку з домінуючим у ній сектором національного капіталу;
- запровадити стимули до швидкої концентрації капіталу на пріоритетних напрямках розвитку сільського господарства;
- створити систему захисту інвестицій, страхування діяльності кредитно-фінансових структур, що обслуговують АПК;
- розробити механізми фінансово-кредитного обслуговування сільських товаровиробників, які б утримували грошову масу у виробничій сфері;
- забезпечити умови і рівень правового та економічного поля для всіх суб'єктів господарювання з різними формами власності на ринку.

Дуже важливо, щоб уряд шляхом повного використання економічних регуляторів сприяв широкомасштабному розвитку діяльності сільськогосподарських товаровиробників, які репрезентують різні форми власності, починаючи з комплексу аграрної промисловості. Таке сприяння має поширюватися на всі форми господарювання — від окремого фермера до міжнародних корпорацій, компаній з перевезення продукції, торговців цією продукцією, фірм, що виготовляють устаткування для виробників, а також на переробні галузі, мережі крамниць тощо. Уряд завжди повинен бути причетним до процесу керування економікою, але не бути монополістом у цій справі. Усім рівням влади належить піклуватися про безпеку громадян, сприяти чесній конкуренції, надавати певні послуги. Наобхідно створити такі умови, щоб споживачі могли купувати за свої гроші найкращий товар, а виробники — отримувати найвищий прибуток від реалізації товару. Але урядові не слід самому займатися бізнесом. Як показує приклад аграрного сектора української економіки, це призводить до вкрай негативних наслідків.

¹ [\[до тексту\]](#) Лукінов І. І. Регулюючі ринкові і державні механізми в агробізнесі в Україні // Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.- К.: ІАЕ, 1999.- С. 4-6.
